

POLONYA PARADOKSU VE EŞİKTEKİ MODERNLEŞME

Paradox of Poland and Modernization at the Threshold

Oğuz ÖZTOSUN*

Öz

Polonya toplumu, Polonya'nın 10. yüzyılda kuruluşunun hemen ardından Katolik inancıyla geçilmesiyle beraber Katolik değer yargılarıyla sarmalanmaya başlamıştır. Bu nedenle, Polonya'daki Katolik kimliğin kökleri Polonya tarihinin kuruluş aşamalarına inilecek kadar derindir. Polonya kültürünün ve toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olan Katoliklik, tarihsel gelişmelerin sonucu olarak Polonya'da toplumsal sorunlara karşı reaksiyon göstermede en güçlü kurum olma niteliği kazanmıştır. Katolikliğin bu denli güçlü bir konum elde etmesi Polonya'nın uygarlık bölgeleri arasında kalan coğrafi ve kültürel konumuyla doğrudan ilişkilidir. Doğu-Batı meselesinde kendisini Batı ilişkileri içinde görme tutumuna sahip Polonya, bu bağı dini ve kültürel olarak Katolik olmakla meşrulaştırır. Ancak modernleşme hareketlerinin Batı'da başladığı şekilde Polonya'da görülmemesi, Polonya'nın Batı'dan uzaklaşmasına neden olan kültürel kopuş sürecini başlatmıştır. Polonya Katolikliğinin toplumsal sorunları çözmeye oynadığı anahtar rol, ilerleyen süreçte karşılaşılan benzer toplumsal sorunların ortaya çıkmasına tek başına engel olamamaktadır. Bu durum, paradoksal bir durum ortaya çıkarır. "Polonya paradoksu" olarak kavramlaştırılabilecek bu toplumsal olgu, Polonya'daki devletleşememe sorunu ve dinin sorunların üstesinden gelinmesinde yeterli olamaması gerçeğini doğurmaktadır. Aslında paradoksu besleyen ana neden Polonya'nın modernleşme sorunudur ve Polonya modernleşmesi eşikte kalmaktadır. "Eşikteki modernleşme" olarak ifade edilebilecek olan bu olgu Polonya'nın paradoksal döngüsüne ışık tutmaya yaramaktadır.

Anahtar Sözcükler: paradoks, modernleşme, Katoliklik, din, toplum, Polonya.

ABSTRACT

Polish society began to be surrounded by Catholic value judgments, with the conversion to Catholicism right after the establishment of Poland in the 10th century. Poland is a country whose society is deeply affected by Catholic identity and roots of this identity are as deep as Polish history itself. Catholicism, as an inseparable part of Polish culture and social life, is qualified as the strongest institution to react against social problems. Poland's geographical and cultural location in Europe's

* Doktora Öğrencisi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye. E-posta: oguz.oztosun@ogr.iu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-5168-9034.

map makes the main reason of strong Catholic influence clear in Poland. In addition to this, Poland has an attitude to accept itself among western countries within the conflict between East & West. The process of this fact is legitimated in Poland with being religiously and culturally Catholic. Besides, modernity process is not emerged in the same way it occurred in Western societies, in Poland. This fact let Poland to melt its cultural links with the West and to evolve disengagement process. The major problem in Poland is not to be able to have a strong state and Catholicism is not efficient to overcome political conflicts by itself. This situation creates the specific notion which is called “paradox of Poland”. The main factor of the paradox is modernity problem. Because, Polish modernity mission has not been accomplished yet, it is only threshold form of modernity. These two processes must be considered together to realize the crisis in Poland. Threshold form of modernity is an instrument to enlighten paradox of Poland.

Keywords: paradox, modernization, Catholicism, religion, society, Poland.

Giriş

Polonya, tarihte birden çok kez siyasal varlığını kaybetmiştir. Buna karşın, toplumsal ve kültürel varlığını korumaya devam etmiştir. Polonya'nın toplumsal ve kültürel varlığını devam ettirmesi Katolik inancın Polonya'daki derin kökleriyle yakından ilgilidir. Çünkü Polonya'da, her siyasal krizi aşmada Katolikliğin, dinin yumuşak bir ideoloji olmasından kaynaklı rolüyle toplum çözülmeye uğramaktan korumuştur. Toplumsal olarak varlığını koruyan Polonya'da siyasal krizler aşıldıktan sonra, benzer yeni bir siyasal kriz yaşandığında Katoliklik sorunun engellenmesinde tek başına yeterli olamamaktadır. Bu durum “Polonya paradoksu”nun en özet şekilde ifadesidir. Tarihte doğan bir olgu olan bu paradoks Polonya'nın modernleşmesinin eşikte kalmış olması ve modern devletin kurulmasının gecikmesi düşünülürse daha da anlamlı hale gelmektedir.

Polonya toplumu, modernleşmeden ve uygarlık bölgeleri arasında kalan kültürel konumundan kaynaklanan tarihsel ve sosyolojik bir paradoksla mücadele etmek zorundadır. Bu paradoks, toplumsal yıkımlarla girift bir ilişki içindedir ve toplumsal seyrin iniş ve çıkışlı durumundan beslenir. 10. yüzyılda temelleri atılan Polonya, tarihsel süreçte Katolik Hristiyanlığa geçişi, 1772, 1793 ve 1795 yıllarında üç dalga halinde gelen siyasal bölünmeyi, Polonya aydınlanmasını, I. ve II. Dünya Savaşları'ndan farklı sonuçlarla etkilenilmesini, sosyalist sistemin işleyişini ve bu sistemin çöküşünü deneyimlemiştir (Watt, 1979). Polonya'nın yaşadığı deneyimin öncülleri ve çıktıkları birbirine doğrudan bağlı önemli tarihsel ve sosyolojik gerçeklerle doludur.

Bu durum belli soruların sorulmasına zemin hazırlamaktadır. Öncelikle Polonya’da yaşanan toplumsal sorunlar, genç bir anlatının henüz başındaki bir hareketle mi ilgilidir? Yoksa tam aksine, bu sorunlar uzak bir hareketin son demleri midir? Veyahut Polonya’nın toplumsal deneyimi ikisinden de farklı olarak tarihte seyir halinde olan monoton bir tekrarla açıklanabilir mi?

Montesquieu (1877: 417), feodal yasalar üzerine düşünürken kök nedenlerin önemiyle ilgili güzel bir örnekleme yapar: “Ulu bir meşe başını göğe doğru kaldırmıştır. Uzaktan bakan kişi, meşenin yalnızca yapraklarını görür. Yakınına geldiğinde ise gövdesini görür, ama köklerini görmez. Köklerin keşfedilmesi için meşenin dibinin kazılması gerekir.” Montesquieu’nün kurduğu bu benzerlikten yola çıkarak tarihi, çelişkili ve kaotik eylemlerin, tutarlı bir bütün olarak birbirine bağlandığı süreç olarak kavramak gerekir. Toplumsal hayata dair sonuçlar, kuvvetli nedenlerin sağlam bir zeminde tartışılmasıyla açıklanabilir. Bu nedenle, toplumsal zemin ve arka planlar sosyolojik çıkarım yapmak adına yadsınamayacak derecede önemlidir. Polonya, tarihte birden çok kez özgürlük mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Verilen mücadelelerde, örgütleyici gücü en yüksek toplumsal aktörlerden biri, Polonyalı kimliğinin ayrılmaz bir parçası kabul edilen Katolik inancının kurumsal uzantısı olan Polonya Katolik Kilisesi’dir.

Toplum, çeşitli unsurlar arasında var olan bir dengenin ürünüdür. Katolikliğin Polonya’daki konumu, toplumsal çelişki ve tutarlılıklarını anlamada onu özel bir yere koyar. Toplumsal yapılar, insan ilişkilerinin belirli düzenlilikler gösteren şekilleridir. Katoliklik de Polonya’da halkın dünya görüşünü belirleyen, siyasal ve ekonomik davranışlara yön veren kurumsallaşmış bir yapıdır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, Katoliklik, Polonya toplumu etrafında sert bir kabuk oluşturmuştur ve bu kabuk günümüzde de kırılmamıştır ve toplum, din ve siyaset ile kurduğu ilişkiler üzerinden, Polonya’daki toplumsal sorunlara anlam vermede anahtar rol oynar.

Polonya, tarihsel süreçte ortaya çıkan Doğu Avrupa açmazının bir parçasıdır. Polonya hakkında Batı’nın ve Doğu’nun ayrı ayrı ön yargıları vardır. Ancak sosyal bilimcilere düşen görev ön yargılardan arınmaya yönelik çaba göstermektir. Dolayısıyla bizim için Polonyalılar, tarihsel ve sosyolojik bağlamda ne masum kurbanlardır ne de Edward Said’in öne sürdüğü bir kavram olan “mağduriyet kaynaklı bir masumiyet hissiyatı” (1994: xii) üzerinden ele alınmalıdır. Polonya’daki Katoliklik olgusunu tek faktörlü açıklamalara dayandırmaktan kaçınmak gerekir. Polonya toplumunu ilgilendiren temel sorunlar modernleşme deneyimi ve uygarlık bölgeleri arasında sıkışmışlık üzerinden geniş bir yelpazede ele alınmalıdır.

Polonya, coğrafi konumu sebebiyle Avrupa'nın kavşak bölgelerinden biri kabul edilir. Bu yüzden, Polonya'nın coğrafi konumu Polonya'da devletin dönüşümünde ve Polonyalı kimliğinin oluşumunda merkezi bir rol oynamıştır. Polonya kurulduğu ilk günden beri, coğrafi konumu ve insan gücü üzerinden, komşu devletlerin ilgisini çekmiştir. Polonya'nın içine düştüğü toplumsal bunalımların en temel nedenlerinden biri, komşularıyla olan siyasal ve kültürel ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Doğu ile Batı arasında geçişli bir konumda bulunan Polonya, tarihsel süreçte bazı diğer devletler gibi Batı ve Doğu uygarlıkları arasında bir köprü olarak görülmüştür.

Uygarlıklar arasında köprü olma metaforu yalnızca Polonya'ya özgü değildir. Diğer Doğu Avrupa toplumları bu bağlamda, Polonyalılar ile aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Bu toplumlar siyasal ve kültürel olarak ne Batılıdır ne de Doğuludur. Bu nedenle, içinde buldukları geçirimli ve gerilimli durum, bu toplumların siyasal ve kültürel konum almalarını fazlasıyla zorlaştırır. Polonya, tarihte birçok kez siyasal olarak varlığını kaybetmesine rağmen, toplum yapısını devam ettiren Katolikliğin birleştirici gücü üzerinden ulusal birliğini korumuştur. Bu nedenle, Katoliklik Polonya için, diğer ülkelerle kıyaslandığında, farklılık yaratan bir farklılık olarak özel öneme sahiptir. Belirli yapılar toplumları diğer başka yapılara göre daha derinden etkilerler. Bu nedenle, Polonya özelinde toplumsal eylem ve din ilişkisine ağırlık vermek gerekir. Polonya'da Katolikliğin örgütleyici bir güç olması, tarihsel süreçte modernleşme ve Doğu-Batı meselesinin yarattığı gerilim ekseninde anlam kazanır. Bu yüzden, Polonya'nın toplumsal gerçekliğini anlamlandırmak adına sorulması gereken asıl temel soru, Doğu'nun ve Batı'nın neye referans verdikleri üzerinden sorulmalıdır.

Coğrafi olanın dışında tarihsel, siyasal ve kültürel olguları da içinde barındıran bu sorun, son derece önemli bir konumdadır. Todorova, Doğu'yu ilişkişel bir terim olarak görür ve anlamlandırılan konuma göre değiştiğini söyler. Alman'a göre Polonyalı Doğuludur, Polonyalıya göre ise Rus Doğuludur. Ancak Doğu basit şekilde coğrafi konumla açıklanamaz ve modernleşme sorunu ile yakından ilgilidir. Konumlandırılmadaki temel esas, konumlandırılan bakış açısının kuramsal çerçevede nerede bulunduğu ile ilgilidir (Todorova, 2015: 125) Doğu, atfedilen değerlere ve gözleyeninin ideolojik konumuna göre anlam kazanır. Temel sorun dar anlamda Katoliklik ile Ortodoks-luk, geniş anlamda ise Hristiyanlık ile İslamiyet arasındaki uygarlık ayrışması sorunudur.

Todorova, Doğu-Batı ayrımını kurarken Goffman'ın damgalananın kendisini damgalayana göre konumlandırması çıkarımını temel alır. Damgala-

nan, damgasının derecesine göre kendini konumlandırma eğilimi içindedir. Damgalanan, kendisinden daha ileri derecede damgalanana karşı, kendisini damgalayanın tutumunu takınabilir. Damgalananın, kendisinden daha ileri derecede damgalananla kurduğu her türlü ilişki, damgalananın kimlik inşa sürecini etkiler (Goffman, 1963: 107). Katolik Slav olan Polonyalı Doğulu olarak damgalandığında, benzer damgalama sürecini Ortodoks Slav olan Rus üzerine yansıtır. Böylece kendisini Katolik olmakla, Doğu'ya göre Batı'ya yerleştirir.

Tarihsel süreçte kurulan Doğu-Batı ayrışması, Batı'nın Doğu üzerinde kurduğu üstünlük şeklinde kabul görür. "Batılı bakış açısına göre Doğu toplumları için gerekli çözüm Batı'da bulunmaktadır. Ancak Doğu ile Batı arasında giderilemez farklılıklar söz konusudur. Doğu farklılıkları giderme imkân ve araçlarına sahip değildir." (Coşkun, 1989: 292). Köprü metaforuyla kuşatılan toplumların hepsi Batılı bakış açısına göre benzer konum alma tutumuna sahiptir. Polonya da kendisini Doğu'dan ayrı görme tepkisi geliştirmiş ve titizlikle çalışılmayı gerektiren derin bir paradoksa sahiptir.

Polonya'nın Doğu'dan kopma ve Batı'nın bir parçası olma arzusunu anlamlandırmak için Polonya'nın tarihini ve farklılık yaratan farklılığı olan Katolik inanişla kurduğu ilişkiyi temellendirmek gerekir. Katoliklik Polonya'da geleneğe referans veren önemli bir unsurdur. Bu nedenle, karşısına geçilemez bir kurum olarak değer boşluklarını dolduran toplumsal ve siyasal davranış boyutlarına dönüşmüştür.

Sosyolojinin çözümlene yaptığı toplumsal süreklilikler ve kopuşlar özünde tarih sorunudurlar. Bu doğrultuda, Marc Bloch ve Lucien Febvre'in 1929 yılında *Annales d'histoire économique et sociale* dergisi üzerinden kurdukları bütüncül tarih anlayışına sahip olma zorunluluğunu hissetmek gerekir. Tarihsel değişmelerin nedenleri aranırken değişmelerde etkili olan bütün unsurları hesaba katmak bu ekolün en temel düşüncesidir. Ayrıca sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin birbirlerinden faydalanmaları da bu ekolün karakteristik özelliğidir. Bu bağlamda, Annales Ekolü'nün temsilcisi olan Fernand Braudel'in tarihin diğer disiplinlerle birlikte ele alınışının ana hatlarını, çizdiği çerçeveyi kabul etmek önemlidir. Öncelikle bu çerçeve içinde birey içeren tarih anlayışına karşı bir tutum sergilenmelidir ve bireyi aşan, toplumsalı içeren bir yaklaşıma sahip olunmalıdır. Sosyal bilimcileri, insanların tarihi yapmaları anlatısından çok tarihin insanları ve toplumları şekillendirmesi ve onlara yön vermeleri ilgilendirmelidir. Toplumsal gerçeklere, bu gerçeklerin kendileri için yaklaşılmalıdır (Braudel, 2016: 31,33). Polonya'da Katolikliğin toplumsal sürekliliklerini anlama çabamız, tam olarak bu

noktada, sosyolojide mevcut olan süreklilik meselesinin tarihsel bir sorun olduğunu kabul etmeyi gerektirir.

Birey üzerinden yürütülen tarih anlatısı olay temellidir. Ancak sosyolojik bakış açısı bizi toplumsal olgularla ilgilenmeye mecbur bırakır. Durkheim, toplumsal olguların bireysel oluşumlardan bağımsız, kendine özgü varlıklar olduğunu söyler. Bir toplumun etki alanındaki her şey toplumsal olgu olarak kabul edilebilir (2012: 37). Tarihsel anlatının içinde toplumsal olgularla karşılaşmak da kaçınılmazdır. Bu yüzden, sürekliliklere dayanan bir sosyolojik çalışmada tarih ile sosyolojinin birlikteliği yol göstericidir. Mills (1959: 145), topluma dair her incelemede tarihsel malzemenin eksiksiz kullanılması gerektiğini söylerken aynı noktaya parmak basmaktadır.

Skocpol benzer şekilde, sosyolojinin tarih temelinde ve yöneliminde bir girişim olduğunu savunur. Gerçek anlamdaki sosyolojik incelemelerin belli karakteristik özellikleri olduğunu belirtir. Öncelikli olarak sosyoloji, zamanda ve mekânda kendisine yer edinen toplumsal yapılar ve süreçlerle ilgilidir. Bu yapıların ve süreçlerin zamansal ardışıklığını dikkate almak gerekir. Tarihsel süreçte ortaya çıkan toplumsal ve kültürel farklılaşmalar da sosyolojinin odaklanması gerekenlerin başında gelirler (Skocpol, 2014: 1-2). Polonya’da Katoliklik ile kurulan siyasal ve kültürel ilişkiler, tarih içinde şekillenen toplumsal olguları meydana getiren yapı taşlarıdır. Bu nedenle, sosyolojinin tarihle kurduğu yakınlık üzerinden Polonya’nın toplumsal olgularının çözümlenmesinin yapılması paradoksun kilitleri açmada önemli bir anahtardır.

Tarihsellik kurarken göz önünde bulundurduğumuz ana etmen, toplum katında yaşanan değişmelerin tarihteki iz düşümleridir. Yaşanan kopuşlar ve süreklilikler, Polonya’da yaşanan toplumsal değişmelerle birlikte, Katoliklik gibi, değişmeden korunan kurumlara ışık tutarlar. Polonya dağılma sürecine her girdiğinde, bu süreci aşmak için Katolikliğin örgütleyici gücüne başvurmuştur. Katoliklik, bir anlamda, Polonya’nın emniyet tutamağı olarak kendisine sağlam bir konum elde etmiştir. Ancak Katolikliğin emniyet tutamağı olması Polonya’nın bağımsızlığını tekrar ve tekrar yitirmesine engel olamamıştır. Bu durum Polonya’da yaşananların bir tür kısır döngü içinde monoton şekilde birden fazla kez tekrar ettiğini göstermektedir. Bu çalışmada Polonya’nın içinde bulunduğu bu paradoksal durumu açıklamak için “Polonya paradoksu” terimi üzerinden bir tartışma geliştirilecektir.

Polonya paradoksunun oluşumunu hazırlayan nedenler, Polonya’nın Batı ve Doğu uygarlıkları arasında arafta kalmış olması ve bunun üzerinden

modernleşmesini tam anlamıyla gerçekleştiremeyerek siyasal ve toplumsal kırılmaları aşmak için sürekli olarak din kurumuna başvurmasında kristalize olur. Katoliklik, Polonya’da toplumsal eyleme yön veren en güçlü toplumsal aktördür ve Polonyalıların toplumsal gelişmelere karşı, din üzerinden reaksiyon göstermelerini sağlayan ideolojik bir işlev geliştirmiştir.

Din bir toplum olayıdır ve bu durum ideolojik açıklamalara kapı aralamaktadır. İdeolojiler insanlara istikamet vermeye yarayan haritalardır (Geertz, 1964: 61). Dinin bir ideoloji olarak kabul edilmesi, bizi onun nasıl bir ideoloji olduğu sorusunu sormaya yöneltecektir. İdeolojiler arasındaki farklılığı su yüzüne çıkarmak gerekirse, Mardin’in sert ideoloji ve yumuşak ideoloji arasında yaptığı ayırım dikkate alınmalıdır. Mardin’e göre, seçkin kültürüyle sınırlandırılan, kuramsal eserlere dayalı ve sistematik şekilde işlenmiş yapılar “sert ideoloji” olarak adlandırılır. Buna karşın, “yumuşak ideolojiler” ise, sert ideolojilerden farklı olarak, kitlelerin şekilsiz inanç sistemleridir. Ancak ideolojileri daha iyi anlamak için vaziyet alışları hesaba katmak gerekir. Vaziyet alışlar davranışlardan çıkarılan süreç örgütlenmeleri olarak düşünülmelidir. Çünkü vaziyet alışlar, ideolojilere benzer olarak şekillendirici iç yapılarıdır ve toplum olaylarını anlamak için bize eksen sağlarlar. Fakat vaziyet alışların, ideolojilere nazaran, nereden kaynaklandıklarının tam olarak temellendirilememesi ve daha müphem olmaları gerçeği de söz konusudur. Bu eksen de en çok şekillenen iç yapılar sert ideolojiler olarak ön plana çıkarılır. Dinsel inanışlar ise, daha az şekillenen yumuşak ideolojilerdir (Mardin, 2016: 14-16). Yumuşak bir ideoloji olarak, Polonya’da Katolikliğin toplumsal açmazlara bir anahtar işlevi görmesi, inanç sistemi geliştirerek vaziyet almayı kolaylaştırmasıyla yakından ilişkilidir. Dinin toplumsal kaygıları azaltmada ve toplumsal yıkımları aşmada oynadığı rol, onun yumuşak ideoloji olarak ele alınmasını sağlayan temel nedendir. Çünkü din dünyayı anlamlandırmada konum almayı kolaylaştıran bir işlev görür.

Anlaşılabacağı üzere, Katolikliğin toplumu güvende hissettiren bir kurum olmasının seyri, Polonya’nın tarihinde yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmelerin sonucunda gerçekleşen bir yumuşak ideoloji biçimi olmasında gizlidir. Bu yumuşak ideoloji, Polonya’nın modernleşme sorunu ve uygarlıklar arasında sıkışmış konumu nedeniyle, sıkıntıya düştüğü dönemlerde konum alabilmesini kolaylaştıran, bir acil çıkış kapısı olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Polonya’nın siyasal varlığının tehlikeye girdiği her dönemde, toplumsal çözümlere karşı Katolikliğin toplumu örgütlemesine başvurulması, toplumsal sorunları aşmada yol göstericiliğine ihtiyaç duyulması

ve tüm bunlara karşın tekrar ve tekrar benzer sorunlarla karşılaşılması Polonya paradoksunu oluşturur.

Aslında Polonya üzerinde bir hayalet dolaşmaktadır. Bu hayalet kara cübbelere bürünmüş Katolik Kilisesi'nin hayaletidir. Ancak bu hayalet devrimci ya da dönüştürücü olmaktan öte, Polonya'yı bir arada tutmayı kendisine amaç edinmiş kelimenin geniş anlamıyla muhafazakâr bir hayalettir. Bu hayaletin doğuş hikâyesini ve Polonya paradoksunun oluşumunu anlamlandırmak için Polonya'nın fırtınalı tarihini kısaca vermek gerekir. Polonya'nın tarihinde karşılaşılacak süreklilikler ve kopuşlar, modernleşme sorunu ile uygarlıklar arası konumdan kaynaklanan toplumsal hareketler olarak toplumsal hafızadaki hazırlayıcılar olarak bize yol gösterecektir.

Polonya Paradoksu'nun Tarihsel Oluşumu

Polonya'nın siyasal varlığını kaybettiği dönemlerde Polonyalı kimliğinin çözülmesini engelleyen ve toplumun devamlılığını sağlayan harç Katolik Hristiyanlıktır. Katoliklik, Polonya'da siyasal birliğin sağlanmasında büyük rol oynayan önemli bir toplumsal aktör olmasına rağmen, siyasal çözümlerin bir kez daha yaşanmasına tek başına engel olamamaktadır. Bu durumun yarattığı kısır döngü yukarıda da ele alındığı şekilde "Polonya paradoksu" olarak tanımlanacaktır. Tarihte tekrar eden bu monoton döngü Polonya'nın modernleşme sorununa ve uygarlıklar arasında kalan kültürel ve siyasal konumuna içkindir.

Paradoksun kök nedenlerinden biri, belki de en önemlisi, dinin toplumsalla olan ilişkisiyle açıklanabilir. Geertz, dini "insanlarda uzun süreli, geniş kapsamlı, güçlü ve güdüler yerleştirmeye çalışan bir semboller sistemi" (1966: 4-5) olarak tanımlar. Bu tanımdan yola çıkarak dinin kültür sistemlerinin alt dalı olduğunu söylemek mümkündür. Dinin bu alt konumu, birbirinden farklı toplumsal işlevlere hizmet eden çoklu bir planda incelenebilir. Dinin ilk işlevi, kişi katındadır ve kişinin açıklamakta zorlandığı konuları anlamlandırmaya çalışan bilişsel sistem olmasıdır. Dinin ikinci işlevi, kültür katındadır ve dünyayı yorumlamaya yönelik kavramsal bakış açıları geliştirir. Dinin üçüncü işlevi ise, toplumsal yapının korunmasına ve devamlılığını sağlamasına yarar (Mardin, 2014: 62-63). Bu çalışmanın sınırları içinde bizim için önemli olan dinin ikinci ve özellikle üçüncü işlevidir. Polonya paradoksunun oluşum sürecini sağlam zemine oturtmada, Katoliklik özelinde dinin bu iki işlevi üzerinden bir yaklaşım geliştirilmelidir. Bu nedenle, Polonya tarihinde Katolikliğin nasıl bir konumda olduğunu bilmek, sosyolojik çözümleme yapmak için bir zorunluluktur.

Braudel, Avrupa'nın siyasal durumunu açıklarken mekânsal ayrışmalara şu şekilde vurgu yapar: "Avrupa'nın kaderine, bir ucundan diğerine özel özgürlükler hükmetmiştir, bunlar kimi geniş kimi dar bazı gruplara has ayrıcalıklar oluşturmuştur. Bu özgürlükler çoğu zaman zıtlaşmakta, hatta birbirini dışlamaktadır." (2014: 349). Katoliklik ile Ortodoksluk arasında zıtlaşma ve birbirini dışlama üzerinden çatışmalı bir konumlandırma ilişkisi vardır. Polonya'nın coğrafi konumunun toplumlar arası etkileşimi kolaylaştırması, iki uygarlık bölgesinin de Polonya topraklarında geçirimli bir şekilde etkili olmasına imkân vermiştir. Böylece, Polonya'nın uygarlıklar arasında geçişli bölgede yer alması, Braudel'in belirttiği zıtlıklara sahip uygarlık alanları arasında tercih yapılmasını gerektirmiştir. Polonyalı kültürünün Katoliklik üzerinden inşa edilmesi de bu maddi ve mekânsal nedenlerin etkisi altındadır.

Polonya Avrupa'nın siyasal ortamında kendisine yer ararken Katoliklik ile karşılaşmıştır ve Polonya'nın Katolikliğe geçişi Çek devleti ile kurulan ittifak üzerinden gerçekleşmiştir. 10. yüzyılda Batı Slav topraklarında önemli bir güç olan Almanların doğuya doğru başlattığı Hristiyanlaştırma faaliyetleri Polonyalılar için Alman hâkimiyeti altına girme tehlikesi doğurmuştur. Alman iktidar alanına girmekten çekinen Polonyalıların Çeklerle kurdukları ittifak üzerinden Katolik inanca geçişi, Polonyalıları Almanlara karşı bağımsız kılmayı amaçlayan siyasal bir hamledir (Kołocowski, 2000: 10-14). Hristiyanlığa geçişin Katoliklik üzerinden olması, Polonya'nın Alman etkisinin zitti bir konuma girmektense, Avrupa siyasal ilişkilerinin içine girmeyi tercih ettiğini ve Katolik kültürünü bu ilişkiler sonucunda inşa ettiğini gösterir.

Polonya'nın Katolik kültürünü inşasını ve sonraki süreçte bu kültürü günümüze kadar muhafaza etmesini anlamlandırmak, kültürün ne olduğu sorusunu sormayı zorunlu kılar. Kültür, kuşaklar arası aktarılan ve toplum yapısının korunmasını sağlayan araçların anlamlılık ve tutarlılıklarının incelenmesidir. Kültürü muhafaza etmeye yarayan iki unsur vardır: kültürel anlamlar ve bu anlamları taşıyan semboller. Bir diğer ifadeyle kültür, sembollerin ortak şekil kazanmasıdır (Mardin, 2014: 51-52). Katolikliğin Polonya'da kültürel bir olgu olması, toplum yapısının sürekliliğini tartışmak için zemin hazırlar. Polonya'nın Katolik uygarlık bölgesine yönelmesi, kültürünü de Katolik uygarlık bölgesinin sınırları içinde geliştirmesi gerçeğini beraberinde getirir. Bunun sonucunda, kilise otoritesine karşı sorgulanmadan duyulan saygı, evlilik şartlarının boşanmayı ortadan kaldırması, her çatı altında İsa'nın ve azizlerin ikonlarının başköşede yer alması gibi Katolikliğin maddi

ve manevi sembolleri Polonyalı hayatının en derinlerinde kök salmaya başlarlar.

Semboller kültürel anlamları taşıdıkları için toplum içinde bir anlaşma ve bütünleşme sağlar. Böylece toplumsal sistemin yerleşmesini hazırlar. Ancak burada önemli bir noktanın üzerine parmak basma zorunluluğu vardır. Kültür ve toplumsal sistem arasında ince bir ayrıma dikkat etmek gerekir. Kültür, toplum ilişkileri üzerinde etkili olan düzenli semboller ve anlamlar sistemidir. Buradaki semboller ve değerler, toplumsal çevrenin tanımlanmasına ve toplumsal hislerin ifadesine olanak tanır. Toplumsal sistem ise, toplumsal ilişkilerin kendine has özellikleridir ve bu nedenle karşılıklı etkileşim süreciyle ilgilidirler. Kültür, kişilerin hayatlarına ışık tutan anlamlarken, toplumsal yapı toplumsal ilişkiler ağıdır (Geertz, 1961: 137). Polonya, Katolik etki alanının içine girerek, Ortodoks etki alanından uzaklaşmıştır. Bunun doğrudan bir sonucu olarak, Polonya'daki değerler ve semboller Katoliklik üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Aynı zamanda, Katolikliğe geçişle birlikte Polonya'daki toplumsal ilişkiler ağı Katolik kültürüyle yeni bir yola girmiştir.

Katoliklik ile Ortodoksluk arasındaki ikilik Roma ve Konstantinopolis arasındaki siyasal ve ideolojik çekişmenin din ve kültüre yansımış biçimidir. Katoliklik bir anlamda Ortodoksluğa karşı din üzerinden kültürel ve siyasal bir konum almaz. Bu şekildeki konumlanma ilişkileri, toplumları diğer toplumlardan ayıran özellikleri yaratırlar ve dine bu noktada büyük rol düşer. Dinler konum almayı sağlayan, toplumların kendilerini tanımlama ve tanıma araçlarıdır (Sezer: 2011: 20). Polonya dönemin siyasal, kültürel ortamında Katolikliğe yönelerek kuruluşunun hemen sonrasında Papalığın koruması altına girmiştir (Arık, 2010: 27). Bunun sonucunda, kendisine Batı ilişkileri içinde yer bulmayı ve Polonyalılık ile Katolikliğin eklemlendiği bir toplumsal kimlik inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu arayış Polonya'nın kuruluşundan itibaren en temel toplumsal meselelerinden biri olan Doğu-Batı ikiliğine denk düşmektedir. Doğu-Batı ikiliğinin tarihsel, siyasal ve toplumsal yansımaları aşağıda temellendirilmiştir.

Polonya, Katolikliğe geçişten kısa süre sonra ilk siyasal merkezi otorite kaybını yaşamıştır ve Katolikliğin seyri otorite kaybına göre şekillenmek durumunda kalmıştır. Erken dönemde kilise cemaat ağları bu gelişmeye bağlı olarak ekonomiye dayanan kasaba ağları üzerinden faaliyet göstermiştir (Bielak, 2011). Weber'in yaklaşımıyla konuyu ele alacak olursak, erken dönem kilise cemaat ağlarının ekonomiye dayanan kasaba ağlarıyla kurduğu yakınlık anlamlı hale gelecektir. Weber'e göre dinsel eylem, sonuçlarının

ekonomik olması sebebiyle gündelik amaca yönelik eylemlerden ayrı düşünülmemelidir (2016: 81). Polonya'nın erken dönem cemaatlerinin ekonomiyeye dayanan kasaba ağlarıyla kurduğu ilişki, bu yaklaşımla anlam kazanmaktadır. Bu doğrultuda, Katolikliğin Polonya'daki seyrinin ekonomik ilişkilerle karşılıklı fayda üzerinden ilerlediği çıkarımını yapmak mümkündür. Çünkü merkezi otorite boşluğu kilise cemaatlerini bölgesel güçlere yaklaştırmıştır ve Polonya'da 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren feodal dönemde kilise cemaatleri, doğrudan soylularla kurdukları ilişki üzerinden ayakta kalmışlardır (Klima, 2017: 269). Kilise cemaatlerinin merkezi otorite boşluğunda soylulara yönelmeleri doğrudan ekonomik ve siyasal ilişkilerin sonucudur. Soylular meşruiyetlerini arttırmak için Katolik örgütlenmelere ihtiyaç duyarken, kiliseler de devamlılıklarını sağlayan ekonomik temeller için soylulara ihtiyaç duymaktadırlar.

Avrupa'daki feodal örneklere bakılacak olursa, modernleşme öncesi kentlerin içinde büyüdükleri feodal düzende oluşmaya başladıklarını görürüz. Ayrılmış haldeki bölgeler özgürlük bağlamında kendi kendilerini siyasal, ekonomik ve hukuki olarak yönetmektedirler. Tam özgürlük denen şey aslında ekonomik refahın bir sonucudur (Braudel, 2014: 361-362). Bu durum Polonya için de söz konusudur. Polonya içinde bölünen bölgeler arasındaki özgür konum alışlar, farklı para birimlerinin kullanılması ve tüccarların başına buyruk davranmaları nedeniyle bölgeler arası toplumsal ve siyasal çatışmaları doğurmuştur. Siyasal anlamda parçalanmış olan kilise cemaatleri ve Polonya'daki tüm piskoposluklar bölünmeye karşı bir aksiyon almak adına din üzerinden birlik içinde olmuşlardır. Polonya'nın dini, ekonomik ve siyasal olarak birleşme ihtiyacına cevap olarak, merkezi otoritenin tekrar sağlanması için atılan adımlar Polonya Katolik Kilisesi'nden gelmiştir. Yumuşak ideoloji olarak kabul ettiğimiz din, bu noktada yıkıma karşı konum aldırın bir araç olma işlevi kazanmaya başlamıştır. Kilise cemaatleri ve piskoposlukların bağlı olduğu, dini merkez olan Gniezno Başpiskoposluğu, feodal dönemde Polonya'yı Alman ruhban sınıfının siyasal anlamdaki yayılmacı etkisinden korumuştur. Alman ruhban sınıfının yayılmacı siyaseti, bu yayılmaya karşı durabilmek için Polonya ruhban sınıfının temellerini sağlamlaştırmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle kiliselerde Leh dilinin kullanılması Polonyalıların milli bilincini şekillendirmiştir (Arık, 2010: 54-58). Polonya'daki milli bilinç dini sembollerle girift haldedir. Katoliklik örgütlü bir toplumsal aktör olarak, Polonya halkını bir araya getirmiş ve 13. yüzyılda ilk kez Polonya'yı dağılmaktan kurtararak birleşme yoluna sokmuştur. Polonya

paradoksunun ortaya çıkışı tam olarak bu gelişmelerle başlamış ve bu paradoks tarih içinde döngüsel olarak diri kalmıştır.

14. yüzyılın ikinci yarısı birleşme yolundaki Polonya'nın Litvanya ile yakın ilişkiler kurduğu bir dönemdir. Polonya hükümdarlığının Piast Hanedanı'ndan Jagiellon Hanedanı'na geçişi, Polonya ve Litvanya toplumlarını birleştirmekle birlikte, Litvanya'nın Katolikliğe geçişini hazırlamıştır. Bu gelişme sonucunda Polonya ile Litvanya arasında yaklaşık 400 yıl sürecek birliğin temeli atılmış olur. Bu yüzyılda Vilnius ve Lviv'de piskoposluklar kurularak Polonya Katolik Kilisesi'nin etki alanı doğuya doğru genişlemiştir. Kiliselerin cemaat ağları istikrarlı hale gelerek kilise örgütlenmesi oluşturulmuştur (Klima, 2017: 269). Polonya toplumu, Katolikliğin etkisiyle, kilise cemaat ağlarının bir araya getirici gücü ile birlikte dayanışma ağları kurarak, toplumsal kolektif üzerinden milli bilinç geliştirmiştir.

Toplumsal kolektif, Durkheim tarafından somutlaştırılan kolektif bilinç üzerinden insanların bir aradalığını anlamlandıran bir kavramdır. Din, toplumsal kolektifi sağlayan en temel kurumlardan biridir. Durkheim toplumsal işbölümünü açıklarken iki tip dayanışmadan bahseder: Mekanik dayanışma ve organik dayanışma. Mekanik dayanışma, kolektif duygular ve inançların egemen olduğu dayanışma şeklidir. Bu dayanışmada bireysel bilinç nadiren gözlenirken, toplumsal olanla dinsel olan birleşmiş haldedir (2014: 99-141). Polonya'daki kilise cemaat ağlarının yerleşiklik kazanması, mekanik dayanışma temelli toplumsal kolektifin sonucudur. Durkheim dinin tanımını yaparken, dine katılanların tapınak denen manevi topluluk durumunda birleşmeleri üzerinden dini ortaklaşa bir şey olarak kabul eder (2010: 76). Durkheim'dan yola çıkarak, Polonya halkının Gniezno merkezli Polonya Katolik Kilisesi üzerinden bir aradalığını koruduğu ve Polonyalılıkla birlikte Katolik inancı üzerinden bir kimlik inşa ettiği görülmektedir. Tarihsel süreçte, Polonya Katolik Kilisesi toplumsal zeminde kök saldıkça, Polonya halkının kurduğu toplumsal kolektif güçlenmektedir.

Polonya'nın 15. yüzyıl siyaseti yalnızca dini iktidarı kazanmak üzerinden yürümemiştir. Prusya'ya hâkim olmak, Polonya-Litvanya Birliği'ne Baltık Denizi kıyılarından Karadeniz kıyılarına uzanan ticari bölgenin hâkimiyetini kazandırma siyasetinin bir bileşenidir. Bu gelişmeyle birlikte din bir anlamda, ekonomik ve siyasal ilişkilere yön vermeye yarayan ideolojik bir araç olma işlevini güçlendirmiştir. 16. yüzyıl Polonya tarihinin siyasal ve ekonomik alanda altın çağıdır. Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan ticari ilişkileri kontrol eden Polonya, Avrupa'nın siyasal ilişkilerinde güçlü bir aktördür (Davis Jr., 1992: 134). Baltık Denizi'nde oynanan aktif rolün artması Polon-

ya'ya ekonomik refah getirmiştir. Polonya'nın coğrafi olarak düz bir ülke olması ve tarıma elverişli toprakları, ticarete kullanılacak ürünlerin tedarikini sağlamıştır. Ayrıca, ekonomik gelişmeler Rönesans hümanizmini Polonya'da hissettirmeye başlatmıştır (Yüce, 2004: 24-33). Tüm bu olumlu gelişmelere karşın, kaynaklar ve gelirler toplumun tüm kesimlerince eşit paylaşılmamıştır. 16. yüzyıl aynı zamanda, gelir dağılımındaki eşitsizlik nedeniyle, Polonya'da gelecekte yaşanacak gelişmeleri temelden etkilemiştir. Çünkü Jagiellon Hanedanı, hükümlanlığı süresince soylu kesime birçok kez ayrıcalık vermiştir. Bu ayrıcalıklar soyluları siyasal olarak güçlendirirken, bu duruma ters orantılı şekilde merkezi otoriteyi zayıflatmıştır.

14. ve 15. yüzyıllarda Batı Avrupa'ya bakılacak olursa, feodal üretim ilişkilerinin Batı Avrupa'nın içinde bulunduğu açmazlara cevap veremediği görülür. Bu açmazlara karşı geliştirilen tepki, 16. yüzyılda Fransa, İngiltere ve İspanya'da kurulan mutlak yönetimlerin Ortaçağ devlet ve toplum yapısında yarattığı kopuş olmuştur (Anderson, 2013: 15). Polonya'da ise, bu durumun tam tersi gelişmeler yaşanmaktadır. Merkezi otorite karşısında güç kazanan soylu cumhuriyeti adı altında parlamenter monarşiye benzer bir yönetim anlayışı hüküm sürmektedir. Soylular hızla zenginleşirken, zanaat-kârlar ve küçük ölçekli tüccarlar sefalete sürüklenmişlerdir. Köylüler de zamanla isyan çıkaracak boyuta ulaşan keskin sefalet içindedirler. Kaynakların eşitsiz dağılımı, üretim ilişkilerinde adaletsizlik ve merkezi otoritenin zayıflaması sonraki yüzyıllarda zirve noktasına ulaşacak ve toplumsal açmazları beraberinde getirecektir.

16. yüzyıl aynı zamanda, Martin Luther ve John Calvin'in Hristiyanlığa getirdiği reformist düşüncelerin Polonya topraklarında da görülmeye başlandığı dönemdir. Luther'in düşünceleri daha çok Wrocław ve Gdansk'ta, Calvin'in düşünceleri ise Kraków ve Litvanya'da duyulur hale gelmiştir. Ancak, belli noktaya kadar tolerans gösterilse bile, bu Protestan eğilimler Katolikliğe karşı düşman kabul edilmiş ve Polonya topraklarında hoş karşılanmamıştır (Arık, 2010: 132-133). Hristiyanlığa yönelik Protestan eleştirinin hoş karşılanmaması Polonya'da Katolikliğin konumunu ister istemez güçlendirmiştir. Protestanlığa karşı geliştirilen direniş, geleneksel Katolik değerler üzerinden Katolik kültür ve toplum yapısı kuvvetlenmiştir. Katolik değerlere olan bu bağlılık Polonya paradoksunun varlığının önemli bir bileşenidir. Polonya dini alanda geleneklerine bağlı kalarak eleştirel düşünceden uzakta duran bir konum almıştır. Bu tutum aynı zamanda Polonya'nın modernleşmesinin de önünde bir duvar öreerek Polonya'nın paradoksal döngüsünü hazırlamıştır.

16. yüzyıl aynı zamanda, Jagiellon Hanedanı'nın son bulduğu ve yukarıda belirttiğimiz gibi, Polonya'da seçimli hükümdarlık sisteminin başladığı dönemdir. Polonya'da seçimli hükümdarların olması, güçlü kraliyet otoritesinin çürümüş olduğunu gösterir (Prazmowska, 2010: 80). Hükümdar seçimlerini yürütme yetkisi dini lider olan Gniezno başpiskoposundadır ve seçimde tüm soylular oy kullanma hakkına sahiptirler (Kucharski ve Misiejuk, 2007: 87). Tüm soyluların oy hakkına sahip olması, Jagiellon Hanedanı'na mensup hükümdarların soylulara verdikleri tavizlerin sonucudur. Ancak, bu durum Polonya'nın, Avrupa'nın diğer devletlerine göre, mutlak devlet olmaktan ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, seçimler yapıldıkça kadar Polonya-Litvanya Devleti'ni temsil etme hakları Gniezno başpiskoposuna aittir (Arık, 2010: 148). Soyluların gücünün yadsınamaz durumu ve soylular arasında eşitlik olmasına karşın, devleti temsil etme hakkının Gniezno başpiskoposuna bırakılması Polonya-Litvanya Devleti'nde Katolik makamın en üst derecede devlet temsilcisi olarak kabul edildiğini göstermektedir. Daha açık ifade edilecek olursa, Kilise soylulara karşı bir denge unsuru oluşturmuştur. Bu dengenin toplumsal sonuçları vardır. Kilisenin soylu kesim karşısındaki duruşu, Polonya için olumlu anlamda sivil toplum oluşumunun temellerini atmıştır (Putnam, 1995). Polonya'da 18. yüzyılın sonunda devlet mekanizmasının ortadan kalkmasıyla birlikte, toplumu bir arada tutan ve asimilasyon tehlikesine karşı refleks geliştiren güç, sivil toplum üzerinden Katolik örgütlenme olacaktır.

16. yüzyılın sonuna gelindiğinde Polonya-Litvanya Devleti'nde kurumsal düzeyde kilise reformuna gidilmiştir. Öncelikle Lviv ve Vilnius'ta bulunan Ortodoks kiliseler tek bir çatı altında birleşmişlerdir. Daha da önemlisi Katolik ve Ortodoks Kiliselerin birleşmesi gündeme gelmiş ve Papalığa bağlı, Ortodoks dini ayinlerinde serbestlik tanıyan 'Kilise Birliği' kabul edilmiştir (Arık, 2010: 158). Kiliselerin birleşmesiyle birlikte Polonya-Litvanya Devleti'ndeki siyasal kopukluklar, dini birlikle telafi edilmeye çalışılmıştır. Polonya'da soylu kesim güçlenmeye ve buna paralel olarak toplumun diğer kesiminde çalkantılar baş göstermeye başlamasına rağmen, dini anlamda bütünlüklü bir yapı oluşmuştur. Ancak bu durum Polonya'nın 17. yüzyıldan itibaren siyasal çöküşe girmesine engel olamamıştır. Avrupa devletlerinden farklı siyasal ve kültürel iklim yaşanması, Polonya'nın Batı değerlerinin uzaklaşmasına da zemin hazırlamıştır. 16. yüzyıl Polonya'nın yükseldiği, aynı zamanda paradoksu hazırlayan temellerinin güçlendiği bir dönemdir. Bu gelişmelere bağlı olarak, Polonya'da tek güçlü makam olan Polonya Katolik Kilisesi, toplumsal ve siyasal düzeyde yalnız kalmaya başlamıştır.

17. yüzyıl, Polonya Katolik Kilisesi'nin güç kazanmasına karşın, Polonya'nın siyasal olarak çöküşünün başladığı dönemdir. Tufan olarak adlandırılan, İsveçliler ve Ruslarla yapılan savaş ve sonrasındaki süreçte Polonya-Litvanya Devleti, nüfusunun üçte birini kaybetmiştir ve 16. yüzyılda kazanılan ekonomik ve siyasal gücünü yitirmeye başlamıştır. Aynı zamanda, ticari merkezlerden biri olan başkent Varşova tahrip edilmiştir (Frost, 2013: 26-52). Başkent Varşova'nın saldırıya açık hale gelmiş olması, Tufan'ın Polonyalılar için düşüşün başlangıcı kabul edilmesi gerektiğini gösterir. Bu gelişmelerle birlikte, özellikle Baltık Denizi'nde İsveçlilerin, doğuda ise Rusların güçlenmesine, Polonya ticaretinin aksadığına ve buna bağlı ekonomik ve toplumsal sorunların alevlenmesine şahit olunur.

17. yüzyılda yaşanan bir diğer önemli gelişme, Osmanlı İmparatorluğu'nun yürüttüğü Viyana Kuşatması'na karşı geliştirilen Hristiyan ittifakıdır. Viyana Kuşatması'nda, Polonyalılar ve Almanlar, tarihte ilk kez Hristiyan dünyaya tehdit oluşturan Müslüman Türklere karşı birlikte savaşmışlardır (Stoye, 2006). Kazanılan zaferle, Polonya Katolikliği Vatikan nezdinde itibarını arttırmıştır. Bunun sonucunda, İsveçliler ve Ruslara karşı kaybedilen ekonomik güç, Vatikan destekli dini güçle telafi edilmeye çalışılmıştır. Yaşanan gelişmelerle Osmanlı İmparatorluğu ve İslam güç kaybederken, Hristiyan Avrupa gücünü pekiştirmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, Polonya-Litvanya Devleti için Avrupa siyasetinde bir denge unsuru ve bir anlamda destektir. Bu durum, Polonya'nın Batı'dan uzaklaşarak, Doğu'ya ne kadar yakınlaştığının bir göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle güçlenen Avrupalı devletler yönlerini Polonya-Litvanya Devleti'ne çevirmiştir. 18. yüzyılın sonunda Polonya-Litvanya Devleti'nin siyasal yok oluşunun en temel sebebi, 17. yüzyılda Avrupa siyasal, toplumsal ve ekonomik dengelerinin değişmeye başlaması olmuştur.

18. yüzyıla gelindiğinde ticari açıdan stratejik bölgeleri elinde tutan İngiltere ve Rusya güçlendikleri görülür. Ayrıca mutlak devlet anlayışına sahip olan Fransa ve Avusturya ile Polonya-Litvanya Devleti'nin zayıflamasıyla, güçlenen Prusya diğer bölgesel güçlerdir. Bu dönemde Polonya-Litvanya Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın yeni güçlerinin hedefi konumuna gelmişlerdir.

Polonya-Litvanya Devleti'ni çöküşe götüren durum iç ve dış siyasette yaşanan gelişmelerin sonucudur. Albert Sorel'in öne sürdüğü "Doğu sorunu" (1989) bir sonraki yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Polonya-Litvanya Devleti'ni diğer devletlerin paylaşım nesnesi durumuna düşürmüştür. İngiltere ve Fransa, okyanus ötesi sömürge faaliyetlerde bulunmaları nedeniyle

Polonya'nın paylaşımında yer almamışlardır. Ancak Marx'ın da belirttiği gibi, Doğu sorunu İngiltere ve Fransa'nın ticari ilişkileri ve kapitalizm bağlamında anlam kazanır. Doğu sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşmasıyla ilgili olmanın ötesinde, İngiltere ve Fransa'nın kapitalist ilişkiler içinde kendilerine tehdit olarak gördükleri Rusya'ya yansıtıkları daha derin bir konudur (2017a). Bu ilişkiler içindeki 'Doğu sorunu' bir başka yönden Polonya-Litvanya Devleti'ni de içine çekmiştir. Polonya'nın paylaşımında Doğu Avrupa siyasetine odaklanan Avusturya, Prusya ve Rusya taraflar olmuşlardır. Bu devletler, değişen dengelerle Doğu Avrupa'da siyaseti yöneten yeni güçlerdir (Scott, 2001: 218-232). Polonya-Litvanya Devleti'ni parçalanmaya götüren süreçte soylu cumhuriyetinin yürüttüğü siyasetin merkezi otoriteyi zayıflatması ve buna bağlı olarak, Rusya'nın doğrudan Polonya-Litvanya Devleti'nin iç siyasetine karışması etkili olmuştur.

18. yüzyılda Polonya siyasetini yöneten soylular arasında "liberum veto" adı verilen ve bir tek soylunun veto etmesiyle alınan kararın geçersiz sayılmasına olanak veren bir sistem bulunmaktadır. Liberum veto, oy birliği yerine veto hakkını savunan soylunun, diğer soylular, halk ve hükümdara karşı olumsuz yönde iktidarını mümkün kılan bir haktır. Veto hakkını kullanan soylu, siyaseti kilitler ve kendine daha fazla özgürlük alanı yaratmaya çalışır.

Liberum vetoyu açıklayan temel bir kavram vardır. Gottfried Lengnich bu kavramı "karşı çıkma iktidarı" olarak ifade ederken, Anna Grzeskowiak-Krawawicz ise "olumsuz iktidar" olarak tanımlar (Dinç, 2017: 500-502). Karşı çıkma iktidarı ya da olumsuz iktidar, hangisini kabul edersek edelim, 18. yüzyıla gelindiğinde Polonya-Litvanya Devleti'nin devlet mekanizması, liberum veto ile kilitlenmiştir. Bu durum Rusya'nın, Polonya-Litvanya Devleti'nin hükümdarlık seçimlerinde yön verici bir aktör olmasına neden olmuştur. Devlet mekanizmasında yaşanan bu kilitlenmeye birlikte Rusya, Prusya ve Avusturya bir anlamda Polonya'nın hamisi olmuşlardır (Lukowski, 1999: 28). Bunun sonucunda Polonya-Litvanya Devleti, soylu çekişmesiyle ekonomik ve siyasal gücünün yok olması nedeniyle, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde bölüşülerek Avrupa haritasından siyasal olarak silinmiştir.

Polonya, siyasal olarak haritadan silinmesine rağmen, Polonya toplumu kültürel olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Doğu-Batı ilişkisi üzerinden bakıldığında, Polonyalılar Katolikliği seçerek Batılı değerlerle bağlılık kurmuşlardır. Polonyalıları asimile olmaktan kurtaran Katoliklik üzerinden kurdukları milli kimliktir. Siyasal olarak bağımsızlığın yitirilmesi Polonya'nın toplumsal refleks geliştirmesine neden olmuştur. Polonyalılar

bağımsızlıklarını yitirdikleri dönemde Katolikliği sağlam kaleleri olarak görerek Batı medeniyetinin bir parçası olduklarına dair inançlarını korumuşlardır (Demir, 2015: 116). Ancak Polonyalılar, bu dönemde modernleşmeyle başlayan değer değişimleri üzerinden, Batılılar tarafından Batılı kabul edilmemişlerdir. Bu damgalama siyasetinin girdabında, Doğu değerleri ile bütünlük sağlayamayan Polonyalılar iki karşıt kültür arasında istenmeyen bir sorun olarak görülmüşlerdir (Garnett, 1996). Polonyalıları özel kılan ve sosyolojik olarak özgül konuma getiren meseleler burada yeşermektedir. Doğu ve Batı arasında sıkışıp kalan Polonya, iki tarafla da aidiyet ilişkisi kuramamıştır ve Avrupalılaşıma idealinden uzaklaşarak Katolik değerlerini millileştiren bir tepki ile devletsiz (istenmeyen) bir halk olarak yaşamak zorunda kalmıştır.

Polonya'nın Avrupalılaşıma arzusu ve bunun yarattığı sorunlar günümüz gelişmelerinde de etkisini göstermektedir. Avrupalılaşıma Doğu ve Batı için farklı anlamlara sahiptir. Batılı bakış açısıyla Avrupalılaşıma, Batı ile bir bütünleşme ya da adaptasyon anlamına gelirken, Doğulu bakış açısı için modernleşme anlamına gelmektedir (Borzal ve Thomas, 2003). Polonya, Batı tarafından Doğu'ya itilerek damgalanırken, Doğu tarafından ise Ortodoks olmaması üzerinden damgalanmıştır. Polonya'nın bu çift yönlü damgalanması, Polonya paradoksunun özüdür. İki tarafla da bütünleşemeyen Polonya geliştirdiği refleksiyle tarihsel süreçte tek çıkar yol olarak Katolik ve Polonyalılık değerleri üzerinden konum almıştır. Polonya'nın erken tarihinde yaşanan tüm bu gelişmeler, Polonya'yı paradoksal bir girdabın içine sürükleyerek, ideolojik olarak Polonya halkını çıkış yolunun sadece Katolikliğin örgütleyiciliğinin yön verdiği siyasal ve kültürel hamleler üzerinden olması gerektiğine inandırmıştır. Polonya paradoksu tarihsel arka planda yukarıda kısaca özeti verildiği şekilde oluşmuştur. Polonya'nın modernleşme ile kurduğu ya da daha doğrusu kurmakta zorluk yaşadığı bağlar, Polonya paradoksunu daha da somut hale getirecektir. Bu çalışmanın esas konusu olan 1945 sonrasındaki toplumsal hareketlerin Katolikliğe verdiği referans, bu tarihsel zemin hesaba katılarak, Polonya paradoksunun bir bileşeni olarak düşünülmelidir.

Eşikteki Modernleşme

Modernleşme, sanayi devrimiyle birlikte hayat tarzlarının değişmesi üzerine toplumsal ve tarihsel bir mesele olarak kültürel, ekonomik ve siyasal değişimdeki karmaşık süreçlerin sonucu olan yeni bir toplum ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak, modernleşme yeni toplumu anlamlandırmada ana referans kaynağıdır. Modernleşmeyi, paradoksal bir toplumsal deneyime

sahip olan Polonya'nın özelinde açıklamak meseleyi daha da ilginç hale getirir. Çünkü Polonya, modernleşme sonrası Batı'nın değer yargılarıyla tam anlamıyla bütünleşmemiştir. Polonya'da modernleşme hamleleri olmasına karşın, Polonya'nın Katoliklikle kurduğu sıkı bağlar, modernleşmenin eşikte kalmasına neden olmuştur.

Modernleşme, farklı bir tanımlamayı hak eder. Modernleşmeyi açıklayan belli başlı bileşenler vardır. Fiziksel bilimlerdeki büyük keşifler, yeni iktidar ve sınıf mücadelesini yaratan sanayileşme, sanayileşmeye bağlı gelişen demografik alt üst oluşlar ve kentleşme, toplumları ve insanları birbirine yaklaştıran kitle iletişim sistemleri, bürokrasiyle birlikte güçlenen ulus devletler, siyasal ve ekonomik alanlardaki egemenlere direnen kitlesel toplum hareketleri ve son olarak kapitalist dünya pazarının bileşiminden oluşan ve oluş halini devam ettiren süreçlere modernleşme denir (Berman, 2013: 28). Bu tanımdan da anlaşılabilir gibi modernleşme, toplumlara yeni bir yaşam biçimi sunar. Bu yeni yaşam biçimi, eski yaşam biçiminden kopuş yaratan, ancak oluş haline devam eden bir şeydir. Bu nedenle, hem yıkıcı hem de yapıcıdır.

Yeni değerlerle, toplumsal konular üzerine geliştirilen görüşler modernleşme üzerine yürütülen yaklaşımları hazırlamıştır. Bu bağlamda, Modernleşme ya da modernlik sorunun ne zaman ortaya çıktığı önemli bir sorudur. Berman, modernleşmenin tarihini üç evrede ele alır. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın başına kadar süren ilk evre modernliğin ne olduğu üzerine felsefi düzeyde akıl yürütmelerin yapıldığı, modern kamu ve modern toplum üzerine düşünce geliştirmekle geçer. İkinci evre, Fransız Devrimi'nin etkisiyle modern kamu ve modern toplumun yeryüzüne çıkış dönemidir. Devrimci ve yıkıcı bir döneme denk düşen ikinci evre, modern dünyalarla modern olmayan dünyaların hala birbirine o kadar uzak olmadıklarını gösterir. Modernleşme ve modernizm düşüncelerinin doğuşu da bu ikiliğin bir uzantısıdır. 20. yüzyıla başlayan son evrede ise, modernleşme dünyaya yayılmaya başlamıştır. Ancak son evre, aynı zamanda modernliğin köklerinden kopmuş bir modern çağı da ifade eder (Berman, 2013: 29-30). Burada anlatılan modernleşme tarihi Batı Avrupa üzerinden konuya yaklaşmaktadır.

Avrupa'da modernleşmenin yerleşmeye başladığı ikinci evre, Polonyalılarının tarihsel olarak ait olduklarını düşündükleri yerden koptukları ve asimilasyona karşı reaksiyon göstererek tekrardan Avrupalı olabilmeye çabalandıkları döneme denk düşer. Yani Polonya modernleşmenin ortaya çıktığı dönemde, hala modern öncesi yapılarla modernleşme trenini yakalamaya çalışan bir süreç içindedir. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*

to'da (2014) Batı Avrupa'da modern kapitalizmin modern öncesi toplumdaki derin kopuşunu ve toplumsal ilişkileri temelden dönüştürdüğünü katı olan her şey buharlaşması olarak açıklarlar. Modernleşmenin Batı'daki bu yansımaları, 19. yüzyıl Polonyası'nda henüz kristalize bir şekilde görülmemektedir. Benzerlik kurmak gerekirse, Polonya'da bu dönemde katı olan her şey belli bir süre daha katı kalmaya devam etmektedir.

Modernleşme, sanayi öncesi toplumdaki sanayi toplumuna geçişin bir sonucu olarak, sosyolojinin doğuşunu hazırlamıştır. Modernleşme ile birlikte, daha önce bu kadar somut bir şekilde görülmemiş olan toplumsal meselelere dair çözümleme yapmada başvurulan yabancılaşma, sınıf mücadelesi, anomie, bürokratik rasyonalite, kültürün trajedisi gibi kavramların öne sürülmesidir. Bu dönem ayrıca, sosyalizme kapı aralayan çatışmalar ve sınıf mücadeleleri, toplumsal dayanışmanın mekanikten organikliğe dönüştüğü toplumsal evrim, bürokrasinin bireyi demir bir kafese hapsettiği rasyonelleşme gibi olguları da ortaya çıkarmıştır (Swingewood, 2014: x). Tüm bu yaklaşımlara bakarak modernliğin, düşünmenin toplumsal değişimlere uygulanması hakkında bir olgu olduğunu görürüz. Ancak, Polonya'da bu tartışmaların henüz kristalize olmaması, bizi Polonya paradoksunun modernleşmeyle ilgili olan dini bileşenine doğru yaklaştırır.

Polonya'da katı olan her şeyin katı kalmaya devam etmesi olgusunun üzerine gidecek olursak, Polonyalıların, siyasal iktidarının olmadığı parçalanma döneminde Katolikliğe ve Polonyalı kimliğine olan inançlarını koruma yönünde vaziyet alarak, modern öncesi yapılara tutundukları gerçeği ile karşılaşırız. Katoliklik bu dönemde asimilasyon tehlikesine karşı Polonyalıların güvenlik duvarı olarak işlev görmüştür. Bu durum, Polonyalı kimliğinin etnik kökene dayanan bir yola evrilmesine de neden olmuştur. Böylelikle Polonyalı olmak, etnik olarak Leh ve dini olarak Katolik cemaatinden olmak üzerinden anlam kazanmaya başlamıştır (Grochowki, 1997). Polonya'da gelişen bu vaziyet alış, dinin ideoloji ile kurduğu ilişkiyi ve modernleşmeyi beraber düşünmeye zorlar.

Din, sosyolojinin en önem verdiği konuların başında gelir ve modernleşme sorununda kutuplardan biridir. Bu nedenle, çalışmanın kuramsal altlığı olarak modernleşmenin din ile kurduğu ilişki tartışılmayı gerektirir. Din, sanayi devrimi sonrası kurulan toplumlar arası yeni ilişkileri açıklayan önemli bir olgudur. Din denince akla ilk sırada gelmeyen, ancak göz ardı edilemeyecek olan Marx toplumsal çıkarımlarını ekonomik temel üzerinden yapan bir düşündürdür. Tarihsel materyalizm üzerinden yürüttüğü çözümlerinde Marx, sınıf çatışmalarının sonucunda sosyalist topluma varılaca-

ğını savunarak, ilerleme idealini paylaşır. Bu nedenle, toplumsal olguların dinle olan ilişkisini yabana atmaz.

Marx'ın dinle kurduğu ilişki, Ludwig Feuerbach'tan ne kadar etkilendiğini gösterir. Feuerbach, Hristiyanlığın insanlığın hayatından yok olduğunu söyler. Hristiyanlık, modern hayatla zıtlık halindeki bir sabit fikirdir (2008: 15-32). Marx'ın Feuerbach'ın etkisinde kalarak, kaleme aldığı *Hegel'in Hukuk Felsefesi'ne Eleştirisi* metninde din üzerine belirttiği önemli bir şey vardır: "Din, baskı altındaki yaratıkların iç çekişi, kalpsiz dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhu, halkın afyonudur." Dinler insanlığı yaratmazlar, insanlar dinleri yaratırlar. İnsan dindeki aldatmacalı durumu anladığı zaman, kendini bağlayan şartların yok olması gerektiğini anlar (2017b: 58). Marx bu çıkarımı yaparak dini alışlagelen geleneksel ilişkilerin karşısına yerleştirir. Dinin insanlığın yarattığı bir şey olması üzerinden, kutsallığına karşı bir anlam farklılaşması yaratır. Bunu yapmakla, dini önemsiz bir olgu olarak kabul ettiğini söylemek yanlış olur. Aksine Marx, toplumsalı açıklarken dini bambaşka bir konuma yerleştirir. Marx (2011) ekonomiyi toplumsal altyapının temeli olarak görürken, dini diğer birçok kurum gibi toplumsal üstyapıda konumlandırır. İnsanların dinle olan ilişkisi, ekonominin temelini oluşturduğu altyapının toplumsal üstyapıdaki yansımalarından biridir.

Dinin toplumsalı anlamlandırmadaki rolünü merkeze alan yaklaşımlara geldiğimizde, Durkheim ve Weber ile karşılaşırız. Durkheim için din, bireysel bilinçte içselleştirilen toplumsal denetim güçlerinin en önemlisidir. Din bireysel ihtiyaçlardan öte toplumsal bir işlev gereği ortaya çıkar. Tüm dinler bu amaca hizmet eden kolektiflik yaratan işlevlere sahiptirler. Dinsel inançlar insan topluluğunun birlikteliğini sağlarlar ve topluluğun üyeleri arasında kurulan bağlar, tapınak örgütlenmesinde gerçekleşir. Tapınak burada mimari olarak inşa edilmiş bir şey değildir, geniş anlamda bir örgütlenme aracıdır. Tapınak örgütlenmesi bulunmayan hiçbir din yoktur. Tapınak kimi durumlarda ulusal bir niteliğe sahip olabilir. Buna karşın, kimi durumlarda ulusal olanın ötesindedir ya da bir ulus içindeki bir toplumsal gruba da ait olabilir. Ancak her şartta bir insan topluluğu örgütlenmesidir (Durkheim, 2010: 49-76).

Din her şeyden önce bir tapınma ve inanç sistemidir. Toplulukların dini sürdürmek için belirli güdülenmelere ihtiyacı vardır. Bu güdülenmeler dini haklı göstermek için bir takım kuramsal açıklamalarla dinin yaşamasını sağlarlar. Dinin sosyoloji ile ilişkisi tam olarak burada bulunmaktadır. Dinsel inancın kökeni toplumdadır. Din duygulanımlarla ilerleyerek, toplulukları örgütler. Sosyolojik çözümleme, dinin toplulukları örgütleyici işlevi üzerin-

den anlam kazanır. Toplum, her şeyi içine alan bir bütünlüktür. Toplumlara dair açıklamalar bütünlüğün bir uzantısı olarak, toplulukların ilişkilerinin bilinçli kavranması sonucunda var olur. Toplum kendi kendisinin bilincinde olan bir örgütlenmedir. Toplumun kendi kendisinin bilinci ruhsal yaşamın ortak bilincinin bir biçimidir. Daha açık bir ifadeyle, toplum bireyin ötesinde bir şeydir ve toplumu anlamak bireyleri anlamaktan başka bir şeydir (Durkheim, 2010: 586-606). Durkheim dini, toplumsal çözümlerinde merkez kurum olarak görür ve genel sınıflandırma boyutlarından biri olarak ele alır. Daha açık ifade etmek gerekirse din, toplumsal fenomenlerin kutsal ve dünyevi, korunmuş ya da yasaklanmış şeyler olarak sınıflandırılmasını sağlar. Ancak, Durkheim dinin inanç boyutundan çok toplumsalla olan ilişkisine eğilir. Dini pratiklerin, sınıflandırıcı sınırları belirlemesi ve kolektif toplulukları inşası ile ilgilenirken dini anlamaya ve aynı zamanda toplumsal olarak anlamlandırmaya çalışır. Toplulukların dini pratikleri üzerinden bir araya gelmelerinin, kolektife ait olma duygusunu yaratma olgusunu savunur. Weber ise, dini yönelimlerin genel toplumsal değişmelere etkisini ön plana çıkarır. Temelde Protestan cemaatlerin kapitalizmin doğuşundaki toplumsal ve ekonomik rollerini inceler. Daha açık ifade etmek gerekirse, Weber'in yaklaşımı daha genel fenomenler üzerinden dinin toplumsal eylem boyutunda sosyolojik çıkarımını yapmayı amaçlar (Turner, 2017: 38).

Weber, toplumsal eyleme dair yaklaşımının merkezine rasyonalizasyonu oturtur. Modern dünya, sistematik olarak toplumsal süreçleri rasyonel süreçlere dönüştürme üzerine kuruludur. Rasyonalizasyon bilimsel aklın gündelik hayata uygulanmasını amaçlar. Aynı zamanda yeni toplumunun yeni değerleri ve onların sekülerleşmesiyle ilgilenen rasyonalizasyon üzerinden dini merkeze koyar (Turner, 2017: 89). Din, Weber için toplumsal hayatın merkezinde yer alan anlam belirleme aracıdır. Modern bakış açımız bu eylemin doğru olan nedensellikleriyle yanlış olan nedensellikleri arasında ayırım yapar ve yanlış nedensellikleri irrasyonel kabul eder. Bugün bildiğimiz evrensel dinler rasyonelleşme sürecinin bir sonucudur. Çünkü rasyonel ekonomik uygulamalar ve kutsal normların düzenli egemenliği evrensel dinlerin tanrılarına bağlıdır. Ruhban sınıflar bu normların koruyucusu en başat temsilcileridir. Tanrıya dair düşünceler derinleşmesiyle tanrısallığın evrenselleşmesi süreci birlikte ilerler. Dinin kurumsal nitelik kazanmasında ruhbanlığın rolü büyüktür. Ruhbanlık düzenli, sistematik ve organize bir girişimdir ve topluluğun yararına çalışan bir toplumsal örgütlenmedir. Ruhban özel bilgi, sabit doktrin ve mesleki niteliklere sahip profesyonel bir mevkidir. Doktrin, ruhbanlığın temel özelliklerindedir ve dinsel kavramlarla ilgili rasyonel bir

sistemdir. Doktrin ayrıca sistematik, özgün dinsel ahlak gelişimi yaratır (Weber, 2016: 83-122). Weber'in din ve rasyonelleşme arasında yukarıda kurduğu ilişki, kapitalizmi incelediği yaklaşıma yön verir. Modern toplum, toplumsal eylemin yön vericiliği sonrası dinin yeniden yorumlanması olarak ortaya çıkar.

Weber, modern kapitalizmi incelerken, Protestanlığın dünya görüşünün ideolojik dönüşümünü ele alır. Protestanlığın Kalvinist formunda, insanların kendileri için değil, Tanrı istenci ve düzenini hayata getirmek için doğduklarına inanılır. Bu inanç insanların rasyonel yönlerini geliştirir ve ekonomik ilişkilerin rasyonel bileşenleri Tanrı'nın görüngüsü olarak kabul edilir. Kalvinizm, zenginliklerin bireysel çıkarlar için kullanılmasını yasaklar ve böylelikle zenginlikler birikmeye başlar. Çalışkanlık, Tanrı tarafından takdir gören bir erdem olarak kabul edilir. Modern kapitalizm bu dini vaziyet alışların sonucundaki gelişmelerin bir ürünüdür (Weber, 2009). Weber, Hristiyanlıkta bir kırılmaya yol açan Protestanlığın, rasyonelleşme ile modern öncesi toplumları aşmasını ele alırken, Protestanlık ve Katolikliğin arasındaki ayrımın kök nedenini verir.

Polonya, dağılma öncesinde Katoliklik, Ortodoksluk, Protestanlık ve hatta İslam arasında geçişli bir bölgededir. Belli noktalara kadar gösterilen dini tolerans, soylu demokrasinin yarattığı merkezi otorite boşluğuna çözüm olamamıştır (Prizel, 1998: 38-40). Aynı zamanda, Polonya'da Kalvinist eğilimler 16. yüzyılda görülmesine rağmen, daha önceki bölümde tartıştığımız gibi, Katoliklik karşısında hoş karşılanmamış ve Protestanlığın Polonya'da kök salmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği dönem yeni toplumun ortaya çıkışını hazırlarken, Polonya daha çok yeni parçalanmıştır ve devlet otoritesini yitirmiştir.

Polonya'daki Katoliklik, henüz modernleşmenin getirdiği toplum katındaki yıkıcı etkilerle karşılaşmadan önce, Durkheimci bir bakış açısıyla yaklaşacak olursak, toplumsal bütünleşmeyi din temelinde sağlamıştır. Toplumsal hayat, mekanik dayanışma üzerinden anlam kazanırken, kolektif bilinç Katolik Kilisesi'nin yön verdiği toplumsal değerlerden kaynaklanmaktadır. Modernleşmenin Avrupa'yı sardığı dönemde Polonya, Kalvinist dünya görüşünden uzakta, katı derecede Katolik dünya görüşüyle kuşatılmış haldedir. 19. yüzyılın ilk yarısı Polonya'nın eski paradigmalara Avrupa'ya geri dönmek için çabaladığı bir dönemdir.

Polonya modernleşme öncesi süreçte, Katolik Ekümenlik üzerinden Avrupalı değerlerini paylaşmıştır. Ancak, modernleşmeyle birlikte Batı'da de-

ğışen değer yargıları Polonya’da hissedilmekten çok uzaktır ve Weberci bakış açısıyla, Kalvinizmin rasyonelleştirici etkisinin benzeri bir süreç henüz yaşanmamaktadır. Polonyalılar hala Avrupalı olmanın, Katolik Ekümen’in birleştiriciliği ve Katolik değer yargılarını paylaşmaktan geçtiği yönünde yumuşak ideolojiyle anlam aramaktadır. Bu bağlamda Polonya ruhban sınıfı, kurtuluşa götüreceği yolun Katolik değerlerle örülü olduğu fikrine saplanıp kalmıştır. En kısa ifadeyle, 19. yüzyılın ilk yarısında Polonya toplumu modernite öncesi değer yargıları ve ilişkiler ağıyla örülüdür.

Krzysztof Jasięcki, Polonya’daki iki temel sorun olduğunu öne sürer. Polonya’nın Doğulu olarak damgalanması bu iki sorundan biridir. Bunun yanında, önemli bir diğer sorunu ulusal kimlik ve ulus devlet temelinde yeni değerlerle bir toplum inşası edememektir (2008: 359–382). Polonya’nın “eşikteki modernleşmesi” bu çerçevede anlam kazanmaktadır. 19. yüzyıl Polonya toplumu, Batılı değer yargılarından uzak, gelenek ve dinle anlam arayan bir özelliğe sahiptir. Dinin yumuşak bir ideoloji olması ve ideolojinin kitle toplumunu belirleme üzerinden anlam kazanan inançlar bütünü olduğunun kabulü, Katolikliğin Polonyalılar için bir baskı aracı değil, bir kurtarma aracı olarak görüldüğünü gözler önüne serer.

Parçalanma sonrası Avrupa’da yalnızlaşan Polonya, kendi içine dönerek modern öncesi değerlerle kurtuluş aramayı tercih ederken, Katoliklik bir kurtarma aracı olarak Polonyalı kimliğinin iki önemli bileşeninden biri olmuştur. Brian Porter–Szücs’e göre bu olgu, modernleşme sorununa içkin olarak, Katolik Ekümen referanslı konum almanın ortadan kalkmasıyla birlikte ortaya çıkan demografi ve ideoloji temelli bir dünya görüşünün din ve ulus kavramları üzerinden bütünleşmesine denk düşer (Szücs, 2011: 6–9). Daha önce de ele alındığı şekilde, Polonya paradoksunun anlam kazanmasını sağlayan bu iki bileşen, Leh etnisitesi ve Katolik Hristiyanlık, parçalanma döneminde Polonyalı kimliği üzerinden toplumsal alandaki iz düşümlerini daha da genişletmişlerdir. Polonya’da ulusal kimliğin güçlenmesini, kimliğin öznelleşmesi üzerinden ideolojinin bir sonucu olarak görebiliriz. Buna göre Lehlik ile Katoliklik aidiyet duygusu yaratan, kültürel sembollere bağlı olarak davranış geliştirerek bireyi toplumla bütünleştiren bilinç dereceleri ve siyasal birliktelik sağlayıcıdır.

19. yüzyıl, ilk yarısı itibarıyla Polonya’nın modernleşme eğilimi yerine, Almanya, Avusturya ve Rusya tarafından tehdit edici bir olgu olan asimilasyon aşma sorunuyla geçerken, Jerzy Jedlicki’ye göre, Polonyalı kimliğinin korunmasına yönelik vaziyet alışların en açık şekilde gündeme gelmesinin toplumsal yansımalarıyla doludur (1999). Asimilasyona karşı ilk tepkiler

Katolik Kilisesi güdümünde, şövalye ruhuna dayanan bağımsızlık hareketleri olmuştur. Eş zamanlı olarak gelişmeye başlayan Polonya entelijansiyası, bağımsızlık düşüncesine yeni yöntemlerle yaklaşan bir tutum geliştirmiştir (Fiszman, 2015). Ruslara karşı düzenlenen 1863 ayaklanmasının başarısızlığa uğraması Polonya'daki paradigma değişiminin fitilini ateşlemiştir.

Eski paradigmanın işlerliğinde görülen kopukluklar ve eksiklikler, Polonya'yı modernleşemeye doğru ilk adımlarını atmaya hazırlar. Bağımsızlık mücadelesinin silahlı ayaklanmaların sonucunda gerçekleşmemesi, "organik çalışma" (praca organiczna) adı altında, sanayi, eğitim, dil ve kültür alanındaki yeni girişimleri başlatmıştır. Bağımsızlık mücadelesi veren Polonya'nın modernleşme ihtiyacını ön plana koyan Polonyalı pozitivist düşünürler güdümünde yeni entelektüel faaliyetler baş göstermiştir (Stachura, 1998: 1-12). "Organik çalışma" olarak tanımlanan hareketin en temel amacı, kitleleri eğiterek ekonomik potansiyellerini arttırmak ve böylelikle Polonya'daki alt sınıflardan modern anlamda bir ulus yaratmaktır (Janowski, 2004: 166). Organik çalışmanın fikir olarak oluşum süreci Polonya'nın parçalanmasının hemen ertesine gelmektedir. Ancak, eski paradigma ile bağların koparama girişimleri 1863 sonrasında kristalleşmeye başlamıştır.

Organik çalışma, 1863 yılı öncesinde, toplum katında genel bir ortak kanı yaratamayarak, Polonya'nın silahlı mücadelesinin yanında alternatif fikir kırıntısı olarak kalmıştır. Organik çalışmanın fikri tomurcukları, parçalanma sonrası oluşan statükoyu görmezden gelmeyecek, bağımsız ulus devlet olmanın ekonomik gelişmeye bağlı olduğunu kabul eder (Blejwas, 1970: 23). Organik çalışma 1840'ların bir ürünüdür. Ancak, bu kavramın doğuşu öncesinde Polonya'da önemli bir tartışma yürütülmektedir. Parçalanmış Polonya'da organik çalışmanın fikir boyutundaki hazırlık süreci Polonyalılar arasında karmaşık bir ikilik yaratmıştır. Bir yanda siyasal realistler yer alırken, diğer yanda siyasal idealistler bulunmaktadır. Realist kanat, Polonya'nın kendi kaynaklarıyla gücünün artırılmasından yana tavır alır. Buna karşın idealist kanat, uluslararası siyasetteki doğru yerinin kazanılmasından yanadır (Bromke, 1967: 2). Bu ikiliğin kökeni, parçalanmanın son evresi olan 1795 sonrası ilişkilerde gizlidir. Belli bir kesin Katolikliğin tek başına Polonya'yı bir arada tutacağına inanırken, bir diğer kesim Katolikliğin kültürel ve toplumsal birleştiriciliğinin yanında ekonomik gelişmeye vurgu yapar. Ancak iki kanadın birleştiği bir ortak payda söz konusudur: ulusal öz savunma içgüdüleri ve ulusal mirasın korunması (Blejwas, 1970: 25). Bu iki bileşenin ortaklığı Polonya'nın bağımsızlığının anahtarı olarak görülür ve Katolikliğe

bağlılık sorgulanmaksızın devam ederken, aydınlanmacı fikirler de kendilerini göstermeye başlar.

Katolik bir din adamı olan Stanisław Staszic, Öğrenme Dostları Cemiyeti (Towarzystwo Przyjaciół Nauk) çatısı altında Polonya'yı kurtuluşa götürecek olan temaları, Polonya'da Aydınlanma düşüncesinin öncülerinden biri olarak temellendirmiştir. Staszic, Katolik inanca ve Polonyalı geleneklere sadık kalmak şartıyla, yeni bir toplum anlayışının cisimleşmesi gerektiğini savunmuştur. Siyasal bağımsızlık ve özgürlükten yoksun olunsa bile, ekonomik olarak güçlü ve kültürel olarak yaratıcı olan bir ulusun asla parçalanamayacağını düşünür (Blejwas, 1970: 28). Bu yaklaşım, 1863 sonrasında kristalize olacak olan organik çalışmanın fikri kökenidir. Ancak, Staszic'in vurguladığı noktalara rağmen, 19. yüzyılın ilk yarısında Polonya'da silahlı mücadeleyi merkeze alan bir siyaset yürümüştür. Bu durumun tarihteki somut yansımaları, Napolyon yönetimindeki Fransa'nın Prusya karşısında kurduğu üstünlükle kurulan yarı özerk bir yönetime sahip Varşova Düklüğü'nün Fransa'daki sivil toplum tartışmalarının etkilerini hissetmesinde gizlidir. Ancak Rusya'nın Fransa karşısındaki galibiyeti, Polonya'daki düşünce akımlarının filizlenmesinin gecikmesine neden olmuştur. Viyana Kongresi sonrası ortadan kalkan Varşova Düklüğü'nün yerini alan, Kongre Polonya'sı olarak da adlandırılan yeni siyasal düzende, Rusya Polonya üzerindeki baskısını arttırmıştır (Wandycz, 1974: 184).

Baskıyı arttıran Rusya'ya karşı gelişen toplumsal hareketler, realistler ile idealistler arasındaki ayrımı daha da keskinleştirmiştir. İdealistlerin Katolik değerlerle bürünmüş haldeki muhafazakâr 1830 Kasım Ayaklanması başarısızlıkla sonuçlanarak, büyük göç olarak bilinen aydınların ülkeden ayrılması sürecini hazırlamıştır. Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Norwid, Frédéric Chopin Polonya'yı terk ederek, organik çalışmanın temellerini atacak kültürel zemini hazırlamışlardır. Bir diğer kesim silahlı mücadeleden vazgeçmeyerek bir sonraki büyük ayaklanma olan 1863 Ocak Ayaklanması için geleneksel değerlerle hazırlanmıştır (Gierowski, 1986: 232-287). Bu ayaklanmanın da başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında, Rusya'nın Polonya'da gerçekleştirdiği toprak reformu ve serflikin yasaklanması ile birlikte, kapitalist ve burjuva değer yargılarının ithal edilmesi gerekliliği anlaşılmıştır. Böylelikle, Polonya toplumu Batılı toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri izlemeye doğru somut bir adım atmıştır ve Katoliklik ilk kez sorgulanır hale gelmiştir.

Sonuç

Polonya'nın Katoliklikle kurduğu ulusal kimlik, Polonya'nın kuruluş dönemine kadar giden geleneksel bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Katoliklik, Polonya'da eski paradigmalarda toplumu çözülmekten kurtarmakta sorunsuzca işe yaramaktadır. Ancak Katoliklik, yeni paradigmalardan getirdiği modernleşmenin ve modern devletin yerleşmesinin eşikte kalmasına engel olamamaktadır. Bu nedenle, Polonya'nın kendisine Batı değerleriyle örülü dini kültürel konumunun, sanayileşme sonrası gelen modernleşmeyle bütünleşemeyerek, Doğu'ya doğru itilmesi sonucuyla karşılaşılır. Yaşanan bu gelişmeler, Polonya toplumunun günümüz sorunlarının kök nedenlerini vermeleri açısından da önemlidir. Toplumsal gelişmelerin nedenlerinin geçmişte yaşanan gelişmeler kaynaklı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu durum, "Polonya paradoksu"nu ve "eşikteki modernleşme"yi toplumsal zemin ve arka planda ortaya koymanın önemini gözler önüne sürer. Bu konunun devamı olarak, Polonya'nın sırasıyla faşizm, komünizm ve kapitalizmi deneyimleme hikâyesine odaklanan tamamlayıcı yaklaşımlara odaklanılması ihtiyacı hissedilmektedir.

Kaynakça

- Akay Dinç, Özlem (2017). "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Reform Düşüncesi ve Uygulama Örnekleri: 1764-1775-1791". *Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti*. Ed. Emin Atasoy ve Jan A. Wendt. İstanbul: Beta, 499-510.
- Anderson, Perry (2013). *Lineages of the Absolutist State*. New York: Verso.
- Arık, Sabire (2010). *Kuruluştan XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Berman, Marshall (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, Modernite Deneyimi*. Çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bielak, Włodzimierz (2011). "Organizacja Kościoła w starożytności i średniowieczu. Teoria i praktyka". *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*. Ed. Jan Walkusz. Lublin: KUL, 23-39.
- Blejwas, Stanislaus A. (1970). "The Origins and Practice of 'Organic Work' in Poland: 1795-1863". *The Polish Review*, 15(4): 23-54.
- Borzal, Tanja A. and Risse, Thomas (2003). "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe". *The Politics of Europeanisation*. Eds. Kevin Featherstone and Claudio Radaelli. Oxford: Oxford University Press, 57-82.

- Braudel, Fernand (2014). *Uygarlıkların Grameri*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, Fernand (2016). *Tarih Üzerine Yazılar*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bromke, Adam (1967). *Poland's Politics: Idealism vs Realism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Coşkun, İsmail (1989). "Modernleşme Kuramı Üzerine". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1): 289-314.
- Davis Jr., John R. (1992) "Developments in Poland, Prospects for Future". *Poland in a World Change: Constitutions, Presidents and Politics*. Ed. Kenneth W. Thompson. Maryland: University Press of America.
- Demir, Recep (2015). "A Historical Sociological Approach to the Evolution of Poland". *Journal of Caspian Affairs*, 1(1): 115-134.
- Durkheim, Émile (2010). *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*. Çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, Émile (2012). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. Çev. Cemal Bâli Akal. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Durkheim, Émile (2014). *Toplumsal İşbölümü*. Çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Feuerbach, Ludwig (2008). *Hristiyanlığın Özü*. Çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Say Yayınları.
- Fizszman, Joseph R. (2015). *Revolution and Tradition in People's Poland Education and Socialization*. Princeton: Princeton Legacy Library.
- Frost, Robert I. (2003). *After the Deluge Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655-1660*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garnett, Shermann W. (1996). "Poland: Bulwark or Bridge?". *Foreign Policy*, 102: 52-65.
- Geertz, Clifford (1961). "Ritual and Social Change: A Javanese Example". *Ritual, Culture and Society*. Ed. Louis Schneider. New York: John Wiley, 121-141.
- Geertz, Clifford (1964). "Ideology as a Cultural System". *Ideology and Discontent*. Ed. David E. Apter. New York: The Free Press of Glencoe, 47-76.
- Geertz, Clifford (1966). "Religion as a Cultural System". *Anthropological Approaches to the Study of Religion*. Ed. Michael Banton. London: Tavistock, 1-46.

- Gierowski, Józef (1986). *Historia Polski 1764-1864*. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Goffman, Erving (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Grochowski, Mirosław (1997). "Poland under Transition and Its New Geography". *Canadian Slavonic Papers*, 39(1): 1-26.
- Janowski, Maciej (2004). *Polish Liberal Thought before 1918*. Budapest: Central European University Press.
- Jasiecki, Krzysztof (2008). "The Europeanization of Polish Democracy". *Polish Sociological Review*, 164: 359-382.
- Jedlicki, Jerzy (1999). *A Suburb of Europe: Nineteenth Century Polish Approaches to Western Civilization*. Budapest: Central European University Press.
- Klima, Ewa (2017) "Polonya'daki Roma-Katolik Kilisesi", Çev. Erkan Yılmaz. *Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti*. Ed. Emin Atasoy ve Jan A. Wendt. İstanbul: Beta, 267-286.
- Kołodzowski, Jerzy (2000). *A History of Polish Christianity*. Trans. Małgorzata Sady. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kucharski, Wojciech ve Misiejuk, Dariusz (2007). *Historia Polski w datach*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Lukowski, Jerzy (1999). *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795*. London: Routledge.
- Mardin, Şerif (2016). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, Karl (2011). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2017a). *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)*. Çev. Selâhattin Hilav ve Attilâ Tokatlı. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Marx, Karl (2017b). *Hayalet Seçme Yazılar*. Çev. Güçlü Ateşoğlu vd. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2014). *Komünist Manifesto*. İstanbul: Can Yayınları.
- Mills, Charles Wright (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Montesquieu (1877). *Œuvres Complètes de Montesquieu, T. 5, 22 T.* Paris: Garnier Frères, Libraires-Éditeurs.

- Prazmowska, Anita J. (2010). *Poland: A Modern History*. London: I. B. Tauris & Co.
- Prizel, Ilya (1998). *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, Robert (1995). *Demokracja w działaniu*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Said, Edward W. (1994). *Representations of the Intellectual*. New York: Pantheon.
- Scott, Hamish Marshall (2001). *The Emergence of the Eastern Powers 1756-1775*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sezer, Baykan (2011). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: Kitabevi.
- Skocpol, Theda (2014). "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi". Çev. Ahmet Fethi. *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*. Ed. Theda Skocpol. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1-24.
- Sorel, Albert (1989). *La question d'Orient au XVIIIe siècle: le partage de la Pologne et le traité de Kaïnardj*. Paris: Plon-Nourrit et Cie.
- Stachura, Peter D. (1998). "The Second Republic in Historical Outline". *Poland between the Wars 1918-1939*. Ed. Peter D. Stachura. London: Palgrave Macmillan, 1-12.
- Stoye, John (2006). *Siege of Vienna: The Last Great Trial Between the Cross and Crescent*. New York: Pegasus Books.
- Swingewood, Alan (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. Osman Akinhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Taluy Yüce, Neş (2004). *Özgürlük Peşindeki Polonya*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Todorova, Maria (2015). *Balkanları Tahayyül Etmek*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turner, Bryan Stanley (2017). *Din ve Modern Toplum Yurttaşlık, Sekülerleşme ve Devlet*. Çev. Arzu Tüfekçi. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Wandycz, Piotr S. (1974). *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*. Seattle: University of Washington Press.
- Watt, Richard M. (1979). *Bitter Glory: Poland and Its Fate 1918 to 1939*. New York: Simon and Schuster.

Weber, Max (2009). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Gülistan Solmaz. Ankara: Alter.

Weber, Max (2016). *Din Sosyolojisi*. Çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*